II. SPRAWY MIĘDZYNARODOWE

Robert Jakimowicz

NIEROZWIĄZANE DWUDZIESTOWIECZNE PROBLEMY POLITYCZNE W STOSUNKACH JAPOŃSKO-CHIŃSKICH W XXI WIEKU

Wstęp

Japonia i Chińska Republika Ludowa należą do jednych z najważniejszych aktorów stosunków międzynarodowych, szczególnie w regionie Azji i Pacyfiku. Stąd ewolucja ich wzajemnych relacji, przy pojawiających się wyzwaniach i zagrożeniach, zarówno politycznych, jak i gospodarczych, nie jest obojętna dla tego regionu. Proces normalizacji stosunków pomiędzy obu państwami rozpoczęty od wizyty premiera Japonii Kakuei Tanaki, we wrześniu 1972 r., w Pekinie, która przyniosła nawiązanie stosunków dyplomatycznych pomiędzy obu stronami, zakończył się w sierpniu 1978 r. podpisaniem Traktatu o Pokoju i Przyjaźni między Japonią i Chińską Republiką Ludową¹. Nie udało się jednak, pomimo podpisania powyższego traktatu, rozstrzygnąć po dzień dzisiejszy niektórych problemów spornych: sprawy suwerenności nad Wyspami Senkaku (Diaoyutai), kwestii podręcznikowej czy oficjalnych wizyt rządowych w świątyni Yasukuni. Także rozwój stosunków japońsko-tajwańskich, pomimo uznania przez Pekin tzw. „formuły japońskiej”, budził i budzi

¹ Szerzej na temat procesu normalizacji zob. R. Jakimowicz, *Stosunki japońsko-chińskie w latach 1949–2002. Aspekty polityczne i gospodarcze*, Kraków 2004, s. 86–122.

ogromne emocje po stronie chińskiej². Nowym niepokojącym czynnikiem, który wyraźnie zarysował się w XXI w., mającym wpływ na obustronne relacje, jest nieprzerwany wzrost potęgi gospodarczej i militarnej Chin, co jest główną przyczyną dalszej japońsko-amerykańskiej współpracy wojskowej.

Wymienione nierozwiązane problemy polityczne pomiędzy obu partnerami były w trzech ostatnich dekadach XX w. zmarginalizowane przez dynamiczny rozwój stosunków handlowych i gospodarczych pomiędzy nimi. Niemniej jednak są one trwałym elementem, pojawiającym się od czasu do czasu i wywierającym negatywny wpływ we wzajemnych relacjach w XXI w. Przy czym waga obu partnerów w gospodarce światowej uległa zmianie. Chiny stały się drugą gospodarką świata (pierwsze, jeśli PKB liczone jest według parytetu siły nabywczej USD), natomiast gospodarka Japonii spadła na czwarte miejsce. Choć znaczenie handlowe i gospodarcze Japonii dla Chin nie jest tak istotne jak w trzech ostatnich dekadach XX w., ich współzależność gospodarcza jest coraz większa, co umożliwia w określonym stopniu łagodzić obustronne napięcia, związane z nierozwiązanymi dotychczas problemami.

W 2020 r. miną już dwie dekady XXI stulecia we wzajemnych relacjach japońsko-chińskich. Ich krótka analiza może dać przynajmniej częściowe odpowiedzi na pytania związane z perspektywą ich rozwiązania i ich znaczenia dla obu stron w obustronnych relacjach.

Sporne Wyspy Senkaku (Diaoyutai)

W 1972 r., zgodnie z porozumieniem japońsko-amerykańskim, zostały przekazane Japonii prawa administracyjne do archipelagu Riukiu i innych wysp, w tym Wysp Senkaku (Diaoyutai) – 6,3 km² powierzchni lądowej³. Włączenie tych ostatnich wysp pod administrację japońską i ujęcie ich w wieloletnich planach obronnych Japonii zostało uznane przez ChRL za „ohydne włączenie świętego chińskiego terytorium Tiaoyu i innych wysp do „obszaru japońskiej obrony”. Po

² Na temat powyższych problemów spornych do 2002 r., zob. *ibidem*, s. 177–211.

³ Wyspy Senkaku (chińskie Diaoyutai) rozpościerają się na południowym obszarze Morza Wschodniochińskiego, w odległości 92 mil morskich na północ od tajwańskiego miasta Keelung i 73 mil morskich na zachód od japońskich wysp Riukiu. Na archipelag składają się wyspy (pierwsze nazwy są w języku japońskim, natomiast drugie w języku chińskim): Uotsuri Shima – Diaoyudao; Okino Kitaiwa – Taibei Xiaodao; Okino Manamjiwa – Dana Xiaodao; Tobiso – Feilaidao; Minami Kosima – Nan Xiaodao; Kita Kosima – Bei Xiaodao; Kobasio (Kobisho) – Huangwei (Huangwei yu); Sekibi (Akashio) – Chiwei yu oraz trzy małe rafy. Zob. *ibidem*, s. 200.

dzień dzisiejszy spór dotyczący przynależności spornych wysp Senkaku (Diaoyutai), którego nie rozstrzygnął Traktat o pokoju i przyjaźni między Chińską Republiką Ludową a Japonią z 12 sierpnia 1978 r., nie został rozwiązany⁴.

Wokół nich dochodziło i dochodzi do incydentów, związanych z działalnością zarówno nacjonalistów chińskich i tajwańskich, jak i japońskich, które od czasu do czasu powodowały wzrost napięć między obu rządami i wzajemne oskarżenia. Krytyka Pekinu, dotycząca japońskich nacjonalistów, którzy pojawiali się na spornych wyspach, m.in. z flagami japońskimi, związana była z żądaniem wobec Tokio, aby ukrócił ten proceder, na co władze japońskie odpowiadały, że wyspy te znajdują się w prywatnych rękach i w związku z tym nic nie mogą zrobić. Faktycznie, przez wiele lat większość tych wysp znajdowała się w rękach prywatnych, które były kupowane i sprzedawane pomiędzy rodzinami⁵. Argument ten przestał w zasadzie istnieć, gdy doszło do kolejnego napięcia w sprawie spornych wysp we wrześniu 2012 r., kiedy japoński rząd, ówczesnego premiera Yoshihiko Nody, zakupił trzy wysepki od prywatnego japońskiego właściciela za 20 mln USD, co wywołało rozpowszechnienie się antyjapońskich demonstracji w Chinach. Ambasada japońska w Pekinie musiała być chroniona kordonem bezpieczeństwa. Fabryki będące własnością Hondy, Panasonic, Toyoty i innych japońskich firm były demolowane i palone. Protestujący demonstranci śpiewali: „Zwróćcie nasze wyspy! Japońskie diabły wynoście się!” Na jednym z plakatów można było przeczytać: „Z szacunku dla naszej ojczyzny musimy iść na wojnę z Japonią”⁶. Jedną z konsekwencji tych demonstracji był spadek japońskich inwestycji w ChRL ponad 40%⁷.

Krok premiera Nody był podyktowany udaremnieniem realizacji planu zakupu wysp przez gubernatora Tokio, Shintarō Ishiharę, z miejskich funduszy, który był bardzo dobrze znany ze swoich prowokacyjnych działań nacjonalistycznych. Kilka miesięcy wcześniej, 15 kwietnia 2012 r., podczas swego przemówienia w Waszyngtonie, Ishihara publicznie wyraził pragnienie zakupu przez Tokio Wysp Senkaku (Diaoyutai) w imieniu Japonii, od rodziny Kurihary, która była w ich posiadaniu od lat 1970. Uważał on, że w ten sposób

⁴ Szerzej na temat sporu dotyczącego Wysp Senkaku (Diaoyutai) w ostatnich trzech dekadach XX w. zob. *ibidem*, s. 199–211.

⁵ H. Hawksley, *Asian waters. The struggle over the Asia-Pacific and the strategy of Chinese expansion*, London 2018, s. 151.

⁶ *Ibidem*, s. 152.

⁷ *Ibidem*, s. 153.

uda zakończyć się spór terytorialny pomiędzy obu państwami. Oczywiście dla strony chińskiej motywy premiera Japonii nie miały jakiegokolwiek znaczenia⁸. W tym czasie w przestrzeni powietrznej spornych wysp pojawił się chiński samolot rządowy po raz pierwszy od 1958 r.⁹ Ponadto Chiny wysłały drony w pobliże spornych wysp, a Japonia zagroziła, że je zestrzeli, co Pekin ze swej strony uznał za akt wojny¹⁰. Później wzrosła obecność chińskich statków straży przybrzeżnej na wodach w pobliżu wysp. W grudniu 2013 r. Chiny stworzyły Identyfikacyjną Strefę Obrony Powietrznej nad Morzem Wschodniochińskim, obejmującą sporny archipelag. Ta nakładała się na Japońską Strefę Identyfikacyjną (także południowokoreańską)¹¹. W tym samym czasie chińskie okręty wojenne wielokrotnie wpływały na sporne wody terytorialne wokół Wysp Senkaku (Diaoyutai)¹². Trzeba podkreślić także dużą częstotliwość wpływania na te wody chińskich patroli paramilitarnych w latach 2012–2015, praktycznie każdego miesiąca. Najwięcej naruszeń wód terytorialnych wokół wysp było w miesiącu sierpniu 2013 r., aż 28, najmniej w lipcu 2014 r., jedynie cztery¹³.

Wysokiej rangi urzędnik japoński wprost podkreślił, że „Chiny eksploatują dobrą wolę japońskiego narodu. Oni potrzebują Japonii jako wroga, ponieważ oni zamieniają komunizm na nacjonalizm”¹⁴. Natomiast w bezpośredniej krytyce chińskiej Identyfikacyjnej Strefy Obrony Powietrznej, Tokio oraz dziesięciu członków Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej wyraziło, w połowie grudnia 2013 r., wspólny niepokój, dotyczący „wolności przelotów i bezpieczeństwa lotnictwa cywilnego” w trakcie szczytu ASEAN–Japonia¹⁵.

W następnych latach incydenty dalej powtarzały się. Na przykład w sierpniu 2016 r., w okresie zakończenia rocznego zakazu połowu ryb, aż 300 chiń-

⁸ <https://en.wikipedia.org/wiki/China-Japan-relations> [dostęp: 2.05.2019]; H. Hawksley, *Asian waters...*, s. 151–152; https://en.wikipedia.org/wiki/Shintaro_Ishihara [dostęp: 2.08.2019].

⁹ <https://en.wikipedia.org/wiki/China-Japan...> [dostęp: 2.05.2019].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Explained: Diaoyu/Senkaku islands dispute*, <https://www.scmp.com/wiik-asia/explained/article/2187161/explained-diaoyu-senkaku-islands-dispute> [dostęp: 2.08.2019].

¹² H. Hawksley, *Asian waters...*, s. 155.

¹³ R.J. Heydarian, *Asia's New Battlefield: The USA, China and the Struggle for the Western Pacific*, London 2015, s. 198; H. Hawksley, *Asian waters...*; R.J. Heydarian, *Asia's New Battlefield: The USA...*, s. 224.

¹⁴ H. Hawksley, *Asian waters...*, s. 152.

¹⁵ R.J. Heydarian, *Asia's New Battlefield: The USA...*, s. 198.

skich łodzi rybackich wraz z towarzyszącymi im szesnastoma statkami Straży Przybrzeżnej, pracującymi w pobliżu Wysp Senkaku (Diaoyutai), po wielokroć wpływało na ich suwerenne terytorium morskie rozciągające się na 12 mil morskich. Wspomniane szesnastce statków stanowiło przeciwwagę dla japońskiej Straży Przybrzeżnej¹⁶. W tym miejscu należy dodać, że sojusznik Japonii, Stany Zjednoczone, powtarzały przy wielu okazjach, że sporne terytoria są ujęte w bilateralnym traktacie bezpieczeństwa między nimi i Japonią, że amerykańskie siły zbrojne będą chronić wyspy, jeśli będzie to konieczne¹⁷. Na przykład w czasie kwietniowej wizyty w Tokio w 2014 r. prezydent Barack Obama jednoznacznie zadeklarował zobowiązania Waszyngtonu wobec Tokio dotyczące kwestii spornych wysp: „Polityka Stanów Zjednoczonych jest jasna – Wyspy Senkaku są administrowane przez Japonię i dlatego wchodzą one w zakres... Traktatu o Wzajemnej Współpracy i Bezpieczeństwie USA–Japonia (the U.S.–Japan Treaty of Mutual Cooperation and Security)”¹⁸.

W pierwszym roku prezydentury Donalda Trumpa – 2017 r. – doszło do ocieplenia w stosunkach japońsko-chińskich. Po kilku latach napiętych stosunków dyplomatycznych japoński premier Shinzo Abe i chiński przewodniczący Xi Jinping zgodzili się na rozpoczęcie „nowego startu” w obustronnych stosunkach w listopadzie 2017 r. Jedną z konsekwencji „nowego startu” było m.in. trzymanie chińskich łodzi rybackich z dala od suwerennych wód Japonii. Kolejną istotną konsekwencją, którą należy wymienić, jest zgoda obu stron na powstanie gorącej linii bezpieczeństwa, aby zapobiegać przyszłym konfrontacjom morskim. Zgodę tę udało się uzyskać w trakcie majowej wizyty chińskiego premiera Li Keqiang w 2018 r. w Tokio, która była pierwszą wizytą tej rangi od ośmiu lat. W tym samym roku, w październiku, doszło do rewizyty premiera Shinzo Abe w Pekinie (wizyta tej rangi także odbyła się po kilku, dokładnie siedmiu latach). Jednak nie przyniosła ona sformułowania wyraźnej rezolucji obu stron. W tym samym miesiącu odbyły się jedne z największych japońsko-amerykańskich ćwiczeń wojskowych w całej Japonii i na wodach ją otaczających, których celem było przygotowanie łącznej odpowiedzi militarnej na ewentualne przyszełe ataki chińskie na sporne wyspy¹⁹.

¹⁶ H. Hawksley, *Asian waters...*, s. 167.

¹⁷ *Explained: Diaoyu/Senkaku islands dispute...* [dostęp: 2.08.2019]

¹⁸ R.J. Heydarian, *Asia's New Battlefield: The USA...*, s. 199–200.

¹⁹ *Explained: Diaoyu/Senkaku islands dispute...* [dostęp: 2.08.2019].

Sytuację wokół Wysp Senkaku (Diaoyutai) dodatkowo komplikuje, od połowy lat 1990., kwestia ustalenia specjalnych stref ekonomicznych pomiędzy obu państwami. Jeszcze na początku lat 1990. została przyjęta w ChRL Ustawa o morskich wodach terytorialnych (*the Law of the Territorial Sea*), która utrzymywała, że wyspy te są częścią Chin. Prawdopodobnie nie powiodło się uspokajanie Japonii w tej kwestii przez przewodniczącego Jiang Zemina o zobowiązaniu odłożenia jej na półkę, tym bardziej że w 1993 r. zostały wysłane dwa chińskie statki badawcze do wyłącznej strefy ekonomicznej Japonii wokół wysp, a w 1994 r. zostało wysłanych już 15. Natomiast w 1995 r., japońskie myśliwce po raz pierwszy musiały zareagować na pojawienie się chińskich odrzutowców. W kolejnym 1996 r. Pekin odniósł się z goryczą do ustawy, która utrzymywała wyłączną ekonomiczną strefę Japonii wokół spornych wysp²⁰.

Brak kompromisowego ustalenia specjalnych stref ekonomicznych pomiędzy obu państwami prowadzi na początku obecnego wieku, do dalszego zapuszczania się chińskich „statków badawczych” do specjalnej strefy ekonomicznej Japonii, a nawet na japońskie wody terytorialne, czy w pobliże ich granic. Od 2001 r. liczba takich naruszeń zmniejszyła się dzięki ustnemu porozumieniu pomiędzy obu stronami, ale ich nie wyeliminowała. Na przykład chiński statek badawczy, w 2004 r., pozostawał w japońskiej strefie ekonomicznej 63 km na północ od Wysp Senkaku (Diaoyutai) przez trzy miesiące, co prawdopodobnie służyło testowaniu granic wytrzymałości władz japońskich. W listopadzie tego samego roku na japońskich wodach terytorialnych pojawił się chiński okręt podwodny, jak później twierdził Pekin, „przez pomyłkę”. Celem było prawdopodobnie sprawdzenie szybkości reakcji japońskiej marynarki wojennej²¹.

W tym miejscu należy podkreślić, że także na innych obszarach miały miejsce prowokacje ze strony chińskiej wobec Japonii. Na przykład w latach 2003 i 2004 chińskie łodzie podwodne po raz pierwszy przedsięwzięły ćwiczenia w pobliżu japońskich wód terytorialnych. W 2003 r. Chiny rozlokowały pięć okrętów wojennych na wschód od linii środkowej, a w 2005 r., chiński niszczyciel skierował swoje działa w japońskie morskie siły samoobrony, realizujące plan kontroli²². Chińska marynarka wojenna rozpoczęła także pa-

²⁰ J. Holsag, *China's coming war with Asia*, Cambridge 2016, s. 73.

²¹ J.-P. Cabestan, *Polityka zagraniczna Chin. Między integracją a dążeniem do mocarstwa*, Warszawa 2013, s. 260–261.

²² J. Holsag, *China's coming war with...*, s. 90.

trole dalekiego zasięgu przez ważne japońskie korytarze morskie. Tymi korytarzami są międzynarodowe wody terytorialne. Problem polega na tym, że Chiny odmawiają Japonii akceptowania prośby, aby ją informować z wyprzedzeniem, kiedy tylko będą wykorzystywane przez nie okręty wojenne. I tak, w 2008 r., cztery chińskie okręty wojenne przepłynęły przez Cieśninę Tsugaru, która oddziela wyspy Honshu i Hokkaido w północnej Japonii, łącząca Morze Japońskie z Oceanem Spokojnym. Cieśnina ma szerokość od około 24 do 40 km. W 2010 r. dwie chińskie łodzie podwodne i osiem niszczycieli przepłynęło przez Cieśninę Miyako, która leży między wyspą Miyako a wyspą Okinawą i łączy Morze Wschodniocchińskie z Pacyfikiem. Ma ona szerokość 250 km z wodami międzynarodowymi i przestrzenią powietrzną i jest najszerszą cieśniną na Wyspach Ryukyu. Jest ona, od tego roku, wykorzystywana na dużą skalę przez Chińską Armię Ludowo-Wyzwoleńczą w celu prowadzenia ćwiczeń wojskowych na Pacyfiku. W 2012 r. trzy chińskie okręty wojenne przepłynęły przez Cieśninę Osumi, która przebiega pomiędzy Wyspą Kyūshū a Wyspami Osumi²³.

Kwestia podręcznikowa

Problem z japońskimi podręcznikami do historii, jak również do geografii, w relacjach pomiędzy obu partnerami jest gorący i po dzień dzisiejszy odżywa on przy różnych okazjach. Jego historia, według profesora Shingo Minamizuki z Hosei Daigaku (Uniwersytetu Hosei), może być podzielona na trzy okresy: lata 1950–1982; 1982–1987 i od 1997 r.²⁴ Oczywiście duże emocje budzą części podręczników poświęconych burzliwym latom wzajemnych stosunków, tj. 1931–1945.

Na szczególną uwagę w tej kwestii zasługuje system autoryzacji podręczników w Japonii, które podlegają temu procesowi co cztery lata, a jego wyniki podawane są do publicznej wiadomości. Japońskie prawo o szkolnictwie wymaga od szkół korzystania z podręczników autoryzowanych przez Minister-

²³ Ibidem, s. 90; *Tsugaru Strait*, https://en.wikipedia.org/wiki/Tsugaru_Strait [dostęp: 10.08.2019]; *Miyako Strait*, https://en.wikipedia.org/wiki/Miyako_Strait [dostęp: 10.08.2019]; *Osumi Strait: Japan*, https://geographic.org/geographic_names/name.php?u-ni=-364846&fid=3267&c=japan [dostęp: 10.08.2019]

²⁴ Shingo Minamizuki, *The History Textbook Problem in Japan*, www.npo-if.jp/world-history/wp-content/uploads/2015/11/The-History-Textbook-Problem-in-Japan, s. 1 [dostęp: 11.08.2019].

stwo Edukacji i Nauki. Do pisania i publikowania podręczników upoważnieni są tacy wydawcy, jak: Sanseido, Yamakawa i Teikokushoin. Firmy zajmujące się podręcznikami najpierw przesyłają szkice swoich proponowanych podręczników, napisanych przez historyków, do ministerstwa. Rada Badań Naukowych i Autoryzacji Podręczników, będąca częścią ministerstwa, sprawdza projekty zgodnie z wytycznymi programowymi ministerstwa w celu zapewnienia, aby zawartość proponowanych podręczników była „obiektywna, bezstronna i wolna od błędów”²⁵. W przypadku tzw. niezgodności z wytycznymi, ministerstwo doradza poprawę projektów. Po pozytywnej autoryzacji ministerialnej zaproponowanych podręczników, lokalne rady oświatowe miast i prefektur decydują, które z autoryzowanych podręczników mają być używane w każdej szkole w ich miejscowości²⁶. Powyższa Rada Badań Naukowych i Autoryzacji Podręczników dokonywała oceny projektów w pięciu listach od A do E, z których każdy reprezentuje oceną poszczególnych członków Rady. Pojawiła się także dodatkowa lista F, w której dokonywano największej czystki proponowanych szkiców²⁷.

Trzeba podkreślić, że system ten został skrytykowany jako rodzaj cenzury pozbawiającej możliwości autorów wyrażania swoich opinii. Problem sprowadzał się, jeśli chodzi o lata 1931–1945, do odrzucania podręczników przedstawiających cesarką Japonię w sposób krytyczny, jak również wprowadzania korekt łagodzących negatywną rolę, jaką odgrywała armia cesarska w okresie wojny²⁸. Proces ten rozpoczął się już od uzyskania pełnej suwerenności przez Japonię w 1952 r. i trwa po dzień dzisiejszy.

Jednym z najbardziej znanych i kontrowersyjnych historyków japońskich, piszący podręczniki, był Saburo Ienaga (13 IX 1913 r.–29 XI 2002 r.), który przez wiele lat toczył boje z Japońskim Ministerstwem Edukacji dotyczącym jego przedstawiania historii w podręcznikach obejmującej wojenne okropności popełnione przez Japończyków. W sumie jego walka na salach sądowych trwała kilka dekad z powodu cenzurowania jego podręczników. Po więcej niż trzydziestu latach walki z rządową cenzurą Ienaga zatriumfował w 1997 r.,

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ *Japanese history textbook controversies*, https://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_history_textbook_controversies [dostęp: 11.08.2019].

²⁸ R. Jakimowicz, *Kwestia podręcznikowa we współczesnych stosunkach japońsko-chińskich*, „Zeszyty Naukowe. Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2005, nr 692, s. 76.

kiedy Japoński Sąd Najwyższy wydał postanowienie, że ministerstwo postąpiło nielegalnie, kiedy wycofało opisy w jednym z podręczników o wojennych eksperymentach biologicznych armii japońskiej w Chinach w trakcie drugiej wojny światowej. Za swoją wytrwałą walkę o prawdę historyczną został on nominowany do Pokojowej Nagrody Nobla w 2001 r.²⁹

Niespodziewany „pierwszy wybuch”, w omawianej kwestii podręcznikowej, w stosunkach między ChRL i Japonią miał miejsce w 1982 r. Dotyczył on podręcznika *Historia Japonii*, który wybielał narodową historię stosując peryfrazy i eufemizmy w celu zminimalizowania zbrodni cesarskich sił zbrojnych. Kwestia tego podręcznika odżywała ponownie w latach 1984 i 1986. Pojawiły się wówczas także kolejne podręczniki: *Historia świata* i *Polityka i ekonomia*, które okazały się przedmiotem instrukcji ówczesnego ministra edukacji Heiji Ogawy i zostały ostro skrytykowane przez stronę chińską. Sytuacja stała się tak poważna, że została powołana do życia przez stronę japońską Podkomisja do Spraw Problemu Podręcznikowego. Jednak dopiero zaakceptowanie przez ówczesnego premiera Zenko Suzuki częściowej rewizji już zaakceptowanych podręczników oraz wprowadzenie przez Ministerstwo Edukacji poufnych wskazówek dla nauczycieli, jak mają być użytkowane sporne podręczniki, doprowadziło do chwilowego uspokojenia wzajemnych relacji. Jednak ChRL domagała się konsekwentnie, aby zostały poprawione „błędne określenia w podręczniku”. Strona japońska dokonała około 800 korekt³⁰.

Jedną z najczarniejszych kart najnowszej historii była masakra nankińska z grudnia 1937 r., której dokonały cesarskie wojska japońskie na chińskiej ludności cywilnej i żołnierzach. Rozbieżności w liczbie śmiertelnych ofiar tej masakry są duże. Napis u głównego wejścia do sali pamięci ofiar przytacza liczbę 300 tys. ofiar, natomiast według końcowego orzeczenia Sądu Tokijskiego dla generała Matsui wyniosła ona 200 tys. ofiar. Najniższa liczba ofiar jaka była podawana obejmowała od 3 do 6 tys., natomiast najwyższa sięgała 1 mln

²⁹ <https://www.britannica.com/biography/Ienaga-Saburo> [17.08.2019]. Najbardziej znaną pracą Saburo Ienagi jest *The Pacific War, 1931–1945: A Critical Perspective on Japan's Role in World War Second*

³⁰ R. Jakimowicz, *Kwestia podręcznikowa we...*, s. 78–81. W listopadzie 1982 r. Ministerstwo Edukacji przyjęło nowe kryterium autoryzacji, tzw. „klauzulę sąsiedniego kraju”. Zgodnie z nią podręczniki powinny okazywać zrozumienie i poszukiwać międzynarodowej harmonii w traktowaniu współczesnych i historycznych wydarzeń dotyczących sąsiadujących krajów azjatyckich, Shingo Minamizuki, *The History Textbook Problem in...*, s. 3–4 [dostęp: 11.08.2019].

osób³¹. Co więcej, należy podkreślić, że wybitni konserwatywni uczeni japońscy zakwestionowali fakt, że japońskie siły zbrojne dokonały okrucieństw na chińskiej ludności cywilnej i obarczają za masakrę nieregularne zbrojne oddziały chińskie. Idąc jeszcze dalej, na konferencji naukowej w Osace, która odbyła się na początku 2000 r., masakra nankińska została uznana za „największy mit XX wieku”³². Wielu konserwatywnych japońskich polityków prawicowych, zarówno ze strony rządowej, jak i parlamentarnej, w różnych latach, łagodzili lub wręcz kwestionowali agresywną politykę Japonii do 1945 r., w tym masakrę nankińską, która według niektórych była całkowicie zmyślona.

W tej atmosferze, jeszcze w 1997 r. ukazała się książka Iris Chun-Ru Chang *Gwałt nankiński. Zapomniany Holocaust drugiej wojny światowej – Nanking Massacre: The Forgotten Holocaust of World War II*. Książka ta spotkała się m.in. z gwałtownymi atakami Japońskiego Stowarzyszenia na Rzecz Edukacji Nowej Historii (*Atarashii Rekishi Kyokasho o Tsukuru Kai*). Książka dość szybko została przełożona na język japoński, jednak w lutym 1999 r. ekstremiści japońscy nie dopuścili do jej publikacji³³. Nacjonaliści japońscy, dokonując kolejnych ataków i ostrych krytycznych ocen autorki, która była amerykańską dziennikarką, historyczką i działaczką polityczną, z dużym prawdopodobieństwem przyczynili się do doprowadzenia jej do depresji, a następnie do jej samobójstwa w wieku 36 lat, 9 listopada 2004 r.³⁴

W 2000 r. został opublikowany przez Japońskie Towarzystwo Historii, skupiające grupę konserwatywnych uczonych, *Podręcznik nowej historii* (*Atarashii Rekishi Kyokasho*) w którym japońska polityka agresji militarnej została przedstawiona w łagodniejszym świetle. Dotyczyła ona pierwszej wojny japońsko-chińskiej (1894–1895), aneksji Korei (1910 r. – okupacja japońska trwała 35 lat), drugiej wojny chińsko-japońskiej (1937–1945) i drugiej wojny światowej. W 2001 r. zatwierdziło ten podręcznik Ministerstwo Edukacji, co wzbudziło ogromne kontrowersje nie tylko w Chinach i Republice Koreańskiej, ale także w samej Japonii. *China Radio International* podkreśliło, że rząd

³¹ Zob. Tabela 1. Rozbieżności w liczbie śmiertelnych ofiar masakry nankińskiej, [w:] R. Jakimowicz, *Kwestia podręcznikowa we współczesnych...*, s. 148–149.

³² Ibidem, s. 147–148.

³³ Ibidem. Książka ta została wydana również w j. polskim: Iris Chang, *Rzeź Nankinu*, Warszawa 2013.

³⁴ Iris Chang, https://en.wikipedia.org/wiki/Iris_Chang; Maargalit Fox, *Iris Chang, Who Chronicled Rape of Nanking, Died at 36*, „The New York Times”, 12.11.2014, www.nytimes.com [dostęp: 14.08.2019].

Chińskiej Republiki Ludowej i społeczeństwo chińskie były „głęboko oburzone i niezadowolone z nowego japońskiego podręcznika historii na 2002 r. opracowanego przez prawicowych japońskich uczonych”. Z *Podręcznika nowej historii* skorzystało zaledwie 0,039% gimnazjów w Japonii. Podobnie sytuacja wyglądała w 2004 r.³⁵ Natomiast w 2005 r. przeciwko temu podręcznikowi odbyły się antyjapońskie demonstracje w Chinach i Korei Południowej.

Także po upływie kilkunastu lat, w nowych japońskich podręcznikach zatwierdzonych do użytku od kwietnia 2017 r., ponownie pojawiły się błędne informacje związane z masakrą nankińską. Chiny złożyły oficjalny protest po raz kolejny podkreślając: „Masakra w Nankinie była okrucieństwem dokonanym, przez japońskich żołnierzy podczas inwazji na Chiny. Dowody są niezbite, a konkluzja została wyciągnięta dawno temu o niej. To wybielanie i cenzura Japonii w tych podręcznikach ponownie pokazuje, że Japonia jest niechętna stawienia czoła historycznym błędom”³⁶. Wśród błędów pojawiła się według strony chińskiej sprawa Wysp Senkaku (Diaoyutai). Rzecznik chińskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Hua Chunying, podkreśliła: „Bez względu na to, jakie kroki może podjąć Japonia, aby promować i sprzedawać swoje błędne stanowisko, nie może zmienić to podstawowej prawdy, że Wyspy Diaoyu należą do Chin”, a Japonia je nazywa swoimi Wyspami Senkaku³⁷. Stanowisko to jest także podkreślane w nowym chińskim podręczniku historii, że sporne Wyspy Senkaku w prefekturze Okinawa są częścią Chin od czasów starożytnych, są niepodzielną częścią ich terytorium (wyspy te na Tajwanie znane są jako Diaoyu, a w ChRL jako Tiaoyutai). Co więcej, podkreśla się w nim również, że Morze Południowochińskie, autonomiczne regiony Ujgur i Sinciang, jak również Tybet i Tajwan były częściami starożytnych Chin³⁸.

W latach 90. XX w. pojawił się nowy problem dotyczący „kobiet do towarzystwa” czy tzw. „pocieszycielek” (*comfort woman*). Został on nagłośniony przez kobiety koreańskie, które w czasie drugiej wojny światowej były zmusza-

³⁵ *Japanese history textbook controversies*, https://wn.wikipedia.org/wiki/Japanese-history_textbook_controversies [dostęp: 14.08.2019].

³⁶ *China lodges protest over Japan's Ne textbooks*, 23.03.2016, <https://www.straitstimes.com/asia/east/china-loges-protest-over-japans-new-textbooks> [dostęp: 11.08.2019].

³⁷ Ibidem.

³⁸ *New Chinese history textbook to stress territorial rights over Japan – administered Senkaku*, JIJ, August 3, 2019, <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/08/03/national/new-china-history-textbook-stress-territorial-rights-japan-administrated-senkakus/#.XVBG3bhGSKl> [dostęp: 11.08.2019].

ne do prostytucji w domach publicznych zwanych *ianjo*, zarządzanych przez japońską żandarmerię – *Kempeitai*, przez złożenie pozwu do sądu, w którym domagały się odszkodowania od rządu japońskiego. Realizacja systemu „pocieszycielek” została rozpoczęta po inwazji armii japońskiej na Mandżurię w 1932 r. System ten eskalował po masakrze nankińskiej, a władze Japonii przyjęły na trwałe praktykę zakładania tzw. „ośrodków pocieszenia”³⁹. W trakcie masakry nankińskiej, która trwała sześć tygodni, wojska japońskie zgwałciły od 20 tys. do 80 tys. chińskich kobiet, co położyło się cieniem na wizerunku Japonii. W związku z tym cesarz Hirohito, zaniepokojony takim faktem, rozkazał wojsku rozbudować wspomniane ośrodki, aby zapobiec dalszym okrucieństwom oraz ograniczyć choroby weneryczne i zapewnić stałą i odizolowaną grupę prostytutek mających zaspokoić japońskich żołnierzy⁴⁰. Takie ośrodki zostały wybudowane nie tylko w Chinach kontynentalnych (na Półwyspie Koreańskim „kobiety pocieszycielki” pojawiają się już od wcielenia Cesarstwa Koreańskiego do Cesarstwa Japonii w 1910 r.), ale także w Hongkongu, na Tajwanie, Makao, Filipinach, Brytyjskich Malajach, Holenderskich Indiach Wschodnich, Singapurze, Tajlandii, Francuskich Indochinach, Birmie i Japonii⁴¹. Przyjmuje się, że do końca drugiej wojny światowej liczba chińskich kobiet i dziewczynek, która została zmuszona do niewolnictwa seksualnego w wojskowych „ośrodkach pocieszenia” wahała się od 200 tys. do 400 tys.⁴² Światowy Trybunał Narodów Zjednoczonych do spraw Naruszania Praw Ludzkich Kobiet (*UN's Global Tribunal on Violations of Women's Human Rights*) ocenił, że do końca drugiej wojny światowej 90% „pocieszycielek (*comfort women*) zginęło”⁴³.

³⁹ K. Whitehead, *Chinese 'comfort women': accounts of Japan's wartime sex slaves remembered in newly translated book*, „South China Morning Post”, 24.10.2017, <https://www.scmp.com/culture/books/article/2116687/chinese-comfort-women-accounts-japanese-wartime-sex-slaves-remembered> [dostęp: 18.08.2019].

⁴⁰ E. Blakemore, *The Brutal History of Japan's Comfort Women*, 20.02.2018, 21.07.2019, <https://www.history.com/.../comfort-woman-japan--military-brothels-korea> [dostęp: 17.08.2019]

⁴¹ Shingo Minamizuki, *The History Textbook Problem in...*, pdf. s. 4 [dostęp: 11.08.2019]; *Kobiety do towarzystwa*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kobiety_do_towarzystwa [dostęp: 15.08.2019]; E. Blakemore, *The Brutal History of Japan's...* [dostęp: 17.08.2019]; K. Whitehead, *Chinese 'comfort women': accounts of Japan's...* [dostęp: 18.08.2019].

⁴² K. Whitehead, *Chinese 'comfort women': accounts of Japan's...* [dostęp: 18.08.2019], za: Peipei Qiu with Su Zhiliang and Chen Lifei, *Chinese Comfort Women: Testimonies from Imperial Japan's Sex Slaves*, Oxford 2014.

⁴³ Po zakończeniu drugiej wojny światowej dokumenty na temat systemu „pocieszycielek”

Należy podkreślić, że sformułowanie „kobiety do towarzystwa” (*comfort woman*) jest eufemizmem dla „prostytucji”⁴⁴, który zaczął występować w podręcznikach historii dla japońskich szkół średnich od 1995 r. Wcześniej, w sierpniu 1993 r., rząd japoński przyznał się, że taki proceder miał miejsce. Pomimo takiego stanowiska rządu i wielu poszkodowanych kobiet, które wystąpiły o odszkodowanie, nacjonaliści japońscy uważają, że „pocieszycielki” nie były zmuszane do pójścia na front, ale poszły z własnej woli, aby zdobyć pieniądze⁴⁵. Także w drugiej dekadzie obecnego wieku Qiu mówi, że „Poza kręgami rządowymi, japońscy konserwatywni pisarze i działacze nacjonalistyczni dowodzą, że »*comfort women*« były profesjonalnymi prostytutkami w domach publicznych w czasie wojny, prowadzonych przez prywatne agencje i że ani państwo, ani wojsko nie były w to zaangażowane”⁴⁶.

Aby upamiętnić dramat chińskich „pocieszycielek”, w 2015 r., odbyła się ceremonia otwarcia Muzeum Nankińskiego w miejscu byłego „ośrodka pocieszenia”⁴⁷.

W zasadzie po dzień dzisiejszy występują emocje związane z tym problemem, szczególnie na linii Tokio – Seul. Z japońskiej wystawy sztuki, 3 sierpnia 2019 r., został usunięty posąg symbolizujący „pocieszycielki” z powodu gróźb, jakie otrzymali organizatorzy. Strona japońska twierdzi, że problem w tej kwestii został rozwiązany w drodze wcześniejszych porozumień i przeprosin, jednak dla wielu Koreańczyków jest to niewystarczające i żądają dalszych odszkodowań dla ofiar. Kwestia ta wpłynęła na zaostrenie sporu handlowego pomiędzy Japonią i Koreą Południową. Japonia narzuciła ograniczenia na eksport do Południowej Korei najbardziej zaawansowanych technologicznie materiałów i usunęła Seul z listy handlowej uprzywilejowanych państw⁴⁸.

Po wielu dekadach, jakie minęły od wojny, nadal w Japonii mają miejsce powszechne próby zaprzeczania, usprawiedliwiania lub bagatelizowania dążeń do sprawiedliwości dla „pocieszycielek”, które doznały systematycznych zbrodni

zostały zniszczone przez urzędników japońskich, także liczby oparte są na ocenie historyków, którzy polegają na różnorodności istniejących dokumentów. *The Brutal History of Japan's...* [dostęp: 17.08.2019].

⁴⁴ *Comfort women*, https://en.wikipedia.org/wiki/Comfort_woman [dostęp: 17.08.2019].

⁴⁵ Shingo Minamizuki, *The History Textbook Problem in...*, s. 4 [dostęp: 11.08.2019].

⁴⁶ Kate Whitehead, *Chinese 'comfort women': accounts of Japan's...* [dostęp: 18.08.2019].

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ 'Comfort woman' statue pulled from Japan exhibit after threats, <https://www.reuters.com/article/us-southkorea-japan-labourers-statue/comfort-woman-statue-pulled-from-japan-exhibit-after-treats-idUSKCN1UT0DG> [dostęp: 18.08.2019].

wojennych, w tym określania ocalałych jako „zawodowych prostytutek” oraz atakowania wiarygodności zeznań i innych dowodów⁴⁹. Sytuacja taka wynika z głębokiej nierówności płci w Japonii, a także z japońskiej dyskryminacji sąsiednich narodów, które wciąż tkwią głęboko w japońskim społeczeństwie. W 2017 r. w Ankiecie Światowego Forum Ekonomicznego Japonia została umieszczona na 114 miejscu wśród 144 krajów, jeśli chodzi o równość płci. Japońskie kobiety i dziewczęta regularnie doświadczają przemocy seksualnej i dyskryminacji we wszystkich dziedzinach życia, pomimo obecnego globalnego ruchu na rzecz równości⁵⁰.

Wizyty w świątyni Yasukuni (靖国神社, Yasukuni Jinja)

Świątynia Yasukuni została założona w Tokio w 1869 r. (przez pierwsze dziesięć lat nosiła nazwę Shōkansha)⁵¹, której religijne znaczenie było szczególne. Sprowadzało się ono do tego, że tradycyjne animistyczne wierzenia shintoizmu zostały połączone z przekonaniem o boskim początku rodu cesarskiego i skryształizowały się w nowym shintoizmie, który uważał przodków cesarza za bogów⁵². Zgodnie z art. 3 Konstytucji Meiji z 1889 r. osoba Cesarza została uznana za świętą i nienaruszalną, a shintoizm został podniesiony do statusu religii państwowej. Świątynia była pierwotnie poświęcona lojalistom, którzy zginęli walcząc o nowy rząd Meiji, a następnie wyłącznie żołnierzom, którzy oddali życie za cesarza i ojczyznę daleko od granic Japonii (miejsce kultu dusz około 2,5 mln poległych). W 1978 r. zaliczono do nich dusze czterech zbrodniarzy wojennych (zostali zapisani jako „Męczennicy Shōwa, ponieważ znajdowali się w rejestrze zabitych podczas wojny”⁵³) straconych z wyroku

⁴⁹ Hiroko Shoji, *Why the 'Comfort Women' Issue Still Matters, 70 Years Later*, „The Diplomat”, 19.07.2018, <https://thediplomat.com/2018/06/why-the-comfort-women-issue-still-matters-70-years-later/> [dostęp: 18.08.2019].

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ W latach 1869–1879 świątynia była znana pod nazwą Tōkyō Shōkansha. Po jej wybudowaniu podlegała jurysdykcji ówczesnego Urzędu Spraw Wojskowych – Gunmukan, a następnie została przekazana Ministerstwu Spraw Wewnętrznych – Naimushō. Oznaczało to połączenie ceremonii dla żołnierzy wojsk lądowych i morskich. *Yasukuni Jinja*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Yasukuni_Jinja [dostęp: 30.08.2019].

⁵² R. Jakimowicz, *Stosunki japońsko-chińskie w latach...*, s. 187.

⁵³ *Controversies surrounding Yasukuni Shrine*, https://en.wikipedia.org/wiki/Controversies_surrounding_Yasukuni_Shrine [dostęp: 31.08.2019].

Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Tokio. W tym miejscu należy podkreślić, że po drugiej wojnie światowej amerykańskie władze okupacyjne pozbawiły shintoizm statusu religii państwowej z powodu jej roli jaką odegrała w ekspansjonistycznej polityce Japonii⁵⁴.

W związku z religijnym znaczeniem świątyni Yasukuni i faktem zaliczenia wspomnianych czternastu zbrodniarzy wojennych klasy A do pozostałych dusz poległych, którym składa się hołd, pierwsza oficjalna wizyta premiera Yasuhiro Nakasone w świątyni, w dniu 15 sierpnia 1985 r., spotkała się z krytyką nie tylko w samej Japonii, ale także w wielu innych państwach, które ucierpiały od agresji japońskiej, a szczególnie w Chinach⁵⁵.

W tym miejscu należy wyjaśnić, dlaczego rozpoczęły się wizyty premierów japońskich w świątyni Yasukuni. Do zaogniania problemów związanych z kultem poległych żołnierzy przyczyniają się działania dwóch organizacji: Stowarzyszenia Osieroconych Rodzin (*Nihon Izokukai*) powstałego w 1952 r. (liczącego 8 mln członków) oraz związku przywódców duchowych wszystkich *gokoku* shintoistycznych świątyń w kraju – *Urayasuki* (powstałego w 1955 r.), który współpracuje ze świątynią Yasukuni. Podstawowym celem obu organizacji było uchwalenie przez parlament dekretu zobowiązującego rząd do finansowego wsparcia świątyni. Wobec silnego sprzeciwu w parlamencie, zaczęły one wywierać naciski na członków rządu, aby ci składali oficjalne wizyty w świątyni Yasukuni⁵⁶.

Okazały się one skuteczne, ponieważ nieoficjalne wizyty w świątyni Yasukuni premierów japońskich rozpoczęły się w 1975 r., od wizyty premiera Takeo Miki, następnie premierów Takeo Fukusy, Masayoshi Ohiry, Zenko Zuzuki i pierwszej nieoficjalnej premiera Yasuhiro Nakasone w 1983 r. Przełomowy był 1985 r., kiedy miała miejsce, 21 lipca, oficjalna wizyta premiera Nakasone w świątyni. Również wizytę w ostatniej dekadzie XX w. złożyli premierzy: Kiichi Miyazawa w 1992 r. i Ryutaro Hashimoto w 1996 r.⁵⁷

⁵⁴ R. Jakimowicz, *Stosunki japońsko-chińskie w latach...*, s. 187–188.

⁵⁵ Ibidem. Szczegółowo na temat uhonorowanych ofiar na ołtarzu w świątyni, według materiałów zgromadzonych przez nią zob. ibidem, s. 189. Poza zbrodniarzami wojennymi klasy A, 1068 osób jest czczonych, uznanych za zbrodniarzy wojennych. Ponadto na terenie świątyni znajduje się muzeum, które przedstawia rewizjonistyczną wersję historii. Zob.: *Yasukuni Jinja*, op.cit. [dostęp: 30.08.2019].

⁵⁶ R. Jakimowicz, *Stosunki japońsko-chińskie w latach...*, s. 190–191.

⁵⁷ *Controversies surrounding Yasukuni...*, https://en.wikipedia.org/wiki/Controversies_surrounding_Yasukuni_Shrine [dostęp: 31.08.2019].

Największe kontrowersje wzbudził premier Junichiro Koizumi, który co-rocennie udawał się z wizytą do świątyni Yasukuni, w latach 2001–2006, co pro-wadziło do ostrej krytyki ze strony zarówno władz, jak i społeczeństwa chiń-skiego, czego konsekwencją był impas w stosunkach na najwyższym szczeblu pomiędzy obu państwami, nawet kiedy Chiny wyłoniły się jako największy partner handlowy Japonii. Ówczesny przewodniczący Hu Jintao powiedział w 2005 r., że świątynia Yasukuni jest pojedynczym problemem, uniemożliwia-jącym Chinom i Japonii w posuwaniu się naprzód we wzajemnych relacjach⁵⁸. W proteście strona chińska odwołała zaplanowaną wizytę w ChRL japońskiego ministra spraw zagranicznych Nobutaki Machimury⁵⁹. W rocznicę kapitulacji Japonii, 15 sierpnia 2006 r., miała miejsce ostatnia wizyta premiera Koizumie-go w świątyni. Tym razem wywołała ona jeden z najbardziej ostro sformuło-wanych protestów chińskiego ministra spraw zagranicznych, Li Zhaoxinga. Wizyta ta określona została jako fakt, który poważnie uraża narody w pań-stwach poszkodowanych przez wojenną agresję wszczętą przez japońskich mi-litarystów i podkopuje polityczny fundament stosunków chińsko-japońskich⁶⁰.

Kolejny premier Shinzo Abe (od września 2006 r.) w zaistniałej sytuacji zdecydował się zastosować dwuznaczną strategię dotyczącą jego planów wi-zyty w świątyni. Od początku lata 2007 r. trzymał się on z daleka od świątyni, wybierając natomiast wysyłanie rytualnych darów, aby kapłani uczcili dusze poległych w jego imieniu. W ten sposób chciał, choćby tymczasowo, złagodzić chińską krytykę, co pomogłoby naprawić stosunki z Chinami⁶¹. Podczas swojej pierwszej dwuletniej kadencji premier Abe nie odwiedził świątyni.

Następca premiera Abe, Yasuo Fukusa, mając na względzie poprawę sto-sunków, szczególnie z Chinami i Koreą Południową, przysiągł, że nigdy nie odwiedzi świątyni Yasukuni, co spotkało się z żywą i pozytywną reakcją państw azjatyckich i faktyczną poprawą stosunków z nimi⁶². W latach 2009–2012 rządy w Japonii objęła Partia Demokratyczna. W tym czasie miała ona

⁵⁸ C. Rose, *Stalemate: the Yasukuni Shrine problem in Sino-Japanese relations*, [w:] *Yasukuni the War Dead and the Struggle for Japan's Past*, editor J. Breen, Hurst & Company, London 2007, s. 23.

⁵⁹ *Controversies surrounding Yasukuni Shrine...* [dostęp: 31.08.2019].

⁶⁰ C. Rose, *Stalemate: the Yasukuni Shrine problem in...*, op.cit., s. 23–24. Świątynia rocznie przyjmuje w przybliżeniu 8 mln gości.

⁶¹ Ibidem. Wcześniej, Shinto Abe w kwietniu 2005 r. przed objęciem urzędu odwiedził świątynię Yasukuni.

⁶² *Controversies surrounding Yasukuni Shrine...* [dostęp: 31.08.2019].

trzech premierów: Yukio Hatoyamę, Naoto Kana i Yoshihiko Nodę. Żaden z nich nie złożył oficjalnej wizyty w świątyni⁶³.

W 2012 r. Partia Liberalno-Demokratyczna odniosła zwycięstwo w wyborach parlamentarnych, do którego walenie przyczyniła się nieudolność rządów Partii Demokratycznej w radzeniu sobie z katastrofą w Fukushima. Shinzo Abe ponownie został premierem. Tym razem, jako premier, odwiedził świątynię Yasukuni 26 grudnia 2013 r. Po wizycie powiedział, że „to naturalne, że wyrażamy swoje uczucia szacunku dla poległych w wojnie, którzy poświęcili swoje życie dla narodu... ale myślę, że powinniśmy unikać tworzenia zarówno kwestii politycznych, jak i dyplomatycznych [wizyty w Yasukuni]”⁶⁴. Oczywiście wizyta ta została ostro skrytykowana przez Chiny. Do jej krytyki doszła również krytyka ambasadora chińskiego w ONZ Liu Jiey. W odpowiedzi na krytykę chińską, ambasador Japonii, Motohide Yoshikawa, powiedział: „Abe odwiedził Świątynię Yasukuni, aby złożyć hołd i modlić się za dusze poległych w czasie wojny oraz odnowić przysięgę, że Japonia nigdy więcej nie będzie prowadzić wojny”⁶⁵. Była to jedyna wizyta premiera Abe i w kolejnych latach zamiast odwiedzin wysyła on corocznie rytualne dary 15 sierpnia i w czasie festiwalów świątynnych na wiosnę i na jesień. Również nie doszło do wizyty premiera w świątyni Yasukuni, w 2019 r., w 74. rocznicę kapitulacji Japonii w drugiej wojnie światowej⁶⁶.

Także, w okresie od 2007 r. do 2019 r., poza jednym przypadkiem z 2013 r., nie doszło przez dwanaście lat do wizyt premierów Japonii w świątyni Yasukuni, co jest istotnym krokiem w układaniu stabilnych relacji japońsko-chińskich. Innym krokiem w tym kierunku jest brak wizyt cesarzy japońskich od 1978 r.: Hirohito, Akihito i Naruhito. Co więcej, od wielu lat podejmowane są wysiłki, aby doprowadzić do wybudowania świeckiego pomnika wojennego poświęconego tylko „zwykłym” żołnierzom, który miałby zastąpić świątynię Yasukuni, jako miejsce składania hołdu poległym żołnierzom do 1945 r. Pozytywnie do tych wysiłków odniosły się Chiny i Korea Południowa. Jednak rząd

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ *Japan's Abe skips Yasukuni shrine visit but sends offering*, <https://www.aljazeera.com/news/2019/08/japan-abe-skips-yasukuni-shrine-visit-sends-offering-190815004004413.html> [dostęp: 30.08.2019]. Szerzej na temat wizyt w świątyni Yasukuni japońskich premierów: Yasuhiro Nakasone, Ryutaro Hashimoto i Shinzo Abe – Mong Cheung, *Political Survival and Yasukuni in Japan's Relations with China*, Routledge, Abingdon 2017, s. 165.

japoński, z powodu konstytucyjnego rozdziału Kościoła od państwa, nie może zmusić kapłanów świątyni Yasukuni do „usunięcia” kontrowersyjnych duchów i umieszczenia ich w innym miejscu, aby nie dochodziło do politycznych wizyt w świątyni. Kapłani świątyni są nieugięci, twierdząc, że po umieszczeniu kami w świątyni nie można je rozdzielać. Należy na marginesie podkreślić, że również mają miejsce wizyty w świątyni parlamentarzystów japońskich⁶⁷.

Problem stosunków japońsko-tajwańskich

Japonia we wspólnym oświadczeniu z partnerem chińskim, z września 1972 r., uznała Tajwan za nieodłączną część Chin i rząd w Pekinie za jedyny legalny rząd Chin. ChRL „ze zrozumieniem” odniosła się do kontynuacji „tradycyjnych więzi” łączących Japonię z Tajwanem⁶⁸ pod warunkiem, że „nie będą one miały charakteru oficjalnego, określającego stosunki międzynarodowe”. Była to tzw. formuła japońska, zgodnie z którą Pekin wyraził zgodę na to, żeby państwa, z którym nawiązała stosunki dyplomatyczne, mógł kontynuować nieoficjalną współpracę z Tajwanem⁶⁹. Dzięki tej formule dynamicznie rozwijały się japońsko-tajwańskie stosunki w sferze gospodarczej, politycznej, kulturalnej i społecznej, które jednak wzbudzały w XX w. niepokój władz Chin Kontynentalnych⁷⁰ i wzbudzają one również w obecnym wieku.

Największe obawy Pekin żywi odnośnie ewentualnej pomocy Japonii dla Tajwanu w staniu się przez niego niezawisłym państwem, co oznaczałoby zamknięcie drogi dla integracji wyspy z macierzą. Wydarzeniami, które potwierdzałyby obawy władz Chin Kontynentalnych, jeszcze w XX w., były: pierwszy na szczeblu oficjalnym kontakt w 1987 r. pomiędzy władzami japońskimi i tajwańskimi od czasu zerwania stosunków dyplomatycznych; fiasko wizyty przewodniczącego Jiang Zemina, w grudniu 1998 r., w Japonii. Przewodniczącemu nie udało się wymóc na rządzie japońskim odpowiednika „trzech nie” prezy-

⁶⁷ Jeszcze w czerwcu 2005 r. pojawiła się propozycja ze strony członka PL-D przeniesienia 14 zbrodniarzy wojennych klasy A w osobne miejsce. Kapłani Shinto odrzucili tę propozycję. Powołali się na japońskie prawa dotyczące wolności wyznania na mocy japońskiej Konstytucji, *Controversies surrounding Yasukuni Shrine...* [dostęp: 31.08.2019].

⁶⁸ Tajwan, dawniejsza Formoza, znajdował się 50 lat pod okupacją japońską, następnie w 1952 r. nawiązał oficjalne stosunki z Republiką Chińską na Tajwanie, aż do ich zerwania w 1972 r., czyli dwadzieścia lat.

⁶⁹ R. Jakimowicz, *Stosunki japońsko-chińskie w latach...*, s. 192.

⁷⁰ Zob. ibidem, s. 192–199.

denta Billa Clintona, dotyczących Tajwanu, tj.: „niepopierania niepodległości, nieuznawania koncepcji dwóch Chin lub jednego Chin i jednego Tajwanu oraz niepopierania tajwańskich starań o przyjęcie do jakiejkolwiek organizacji międzynarodowej, zrzeszającej suwerenne państwa”. Co więcej, strona japońska nie złożyła stronie chińskiej wyraźnych zapewnień, że nowe wytyczne japońsko-amerykańskiej współpracy obronnej, uzgodnione we wrześniu 1997 r. nie będą obejmować terytorium Tajwanu⁷¹.

Lee Teng-hui (Tajwańczyk), który został w 1996 r. wybrany w pierwszych bezpośrednich wyborach prezydenckich na stanowisko prezydenta Republiki Chińskiej, otwarcie nie opowiadał się za niepodległością Tajwanu. Po zakończeniu kadencji w 2000 r. i opuszczeniu Guomintangu założył nową partię, Tajwański Związek Solidarności, i przyłączył się do opozycji. Zaczął wówczas otwarcie opowiadać się na niepodległość Tajwanu⁷². Co więcej, Lee chwalił japońskie dziedzictwo kolonialne za modernizację Tajwanu i kultywował związki z japońską prawicą oraz zaczął twierdzić, że Wyspy Senkaku (Diaoyu) są terytorium japońskim⁷³.

W 2000 r. po raz pierwszy Guomintang został odsunięty od władzy, a prezydentem został Chen Shui-bian, lider opozycyjnej Demokratycznej Partii Postępowej, który dążył do oddzielenia od Chin Kontynentalnych i identyfikacji z Japonią. Po dwóch kadencjach prezydenta Chena, do władzy w 2008 r. wrócił Guomindang. Prezydentem został Ma Ying-jeou, który zobowiązał się do poprawy stosunków z ChRL i wzmocnienia chińskiego poczucia tożsamości narodowej⁷⁴. W międzyczasie ustawodawcy z Japońskiej Partii Liberalno-Demokratycznej próbowali stworzyć japońską wersję Taiwan Relations Act, wzorując ją na amerykańskiej, która reguluje stosunki Waszyngtonu z Tajpej⁷⁵. Ten kolejny krok w kierunku dalszego umacniania stosunków japońsko-chińskich spotkał się z krytyką Pekinu w 2014 r., który wyraził swoje niezadowolenie ustami rzeczniczki Ministerstwa Spraw Zagranicznych Hua Chunying.

⁷¹ Ibidem, s. 106–197.

⁷² R. Hoppens, *Understanding contemporary Japan – Taiwan relations*, 14.07.2018, <https://taiwaninsight.org/2018/07/14/understanding-contemporary-japan-taiwan-relations/> [dostęp: 3.09.2019].

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ S. Tiezzi, *To Counter Beijing, Japan Moves Closer Taiwan*, <https://thediplomat.com/2014/02/to-counter-beijing-japan-moves-closer-to-taiwan/> [dostęp: 3.09.2019].

Hua podkreśliła, że „kwestia tajwańska dotyczy żywotnych interesów Chin...”. Dodała również, że Chiny „twardo sprzeciwiają się próbie umacniania japońsko-tajwańskich stosunków”⁷⁶.

Pomimo nacisków Pekinu na Tokio doszło w 2015 r. do lipcowej wizyty byłego prezydenta Tajwanu Lee Teng-hui w Japonii. W trakcie wizyty doszło do spotkania Lee z premierem Shinzo Abe. Poza reprezentowaniem długoletnich ciepłych stosunków pomiędzy obu państwami, decyzja rządu Abe stawienia czoła zapowiadanemu naciskowi Pekinu prawdopodobnie pogłębi więzi między Tokio i Tajpej, będące skutkiem zarówno wzrostu obaw wobec asertywności Chin, jak i politycznej zmiany na Tajwanie⁷⁷.

W 2016 r. Demokratyczna Partia Postępowa (DPP) wróciła do władzy, a prezydentem Tajwanu została po raz pierwszy kobieta, Tsai Ying-wen, przewodnicząca DPP, która reprezentuje stanowisko, że Republika Chińska jest już niezależnym państwem rządzącym terytoriami Kinmen, Matsu i wyspami Peng-hu oraz wyspą Tajwan, co oznacza, że formalnie niepotrzebna jest deklaracja niepodległości⁷⁸. Ponadto prezydent Tsai podkreśliła, że nie zgadza się z konsensem z 1992 r., ponieważ służył on jedynie wzmocnieniu „zasady jednych Chin” i „nie istnieje taki konsensus”, ponieważ większość tajwańskich obywateli niekoniecznie zgadza się z nim⁷⁹. Za obecnego premierostwa Shinzo Abe i prezydentury Tsai Ying-wen nastąpił dynamiczny rozwój przyjaznych stosunków między Japonią i Tajwanem, a japońscy konserwatyści z Partii Liberalno-Demokratycznej (PL-D) popierają tajwańską niepodległość⁸⁰. Dowodem na tę tendencję są m.in. gratulacje premiera Shinzo Abe i ówczesnego ministra spraw zagranicznych Fumio Kishidy dla Tsai po wyborach. Tajwan został nazwany „ważnym partnerem i cennym przyjacielem” w podzieleniu fundamentalnych wartości. Nie omieszkali jednak podkreślić, że pogłębianie współpracy będzie

⁷⁶ Ibidem; L.C. Laskai, *History and the Possibility of Taiwan-Japan Relations*, <https://thediplotmat.com/2014/09/history-and-the-possibility-of-tawian-japan-relations/> [dostęp: 3.09.2019].

⁷⁷ J.M. Cole, *Better Get Used to it, China: Taiwan and Japan Will Get Closer*, <https://thediplotmat.com/2015/07/better-get-used-to-it-china-taiwan-and-japan-will-get-closer/> [dostęp: 3.09.2019].

⁷⁸ Tsai Ing-wen, https://pl.wikipedia.org/wiki/Tsai_Ing-wen [dostęp: 6.09.2019].

⁷⁹ Ibidem. Konsensus był od samego początku odmiennie interpretowany przez obie strony, zob. 1992 Consensus, https://wn.wikipedia.org/wiki/1992_Consensus [dostęp: 6.09.2019].

⁸⁰ R. Hoppens, *Understanding contemporary Japan – Taiwan relations...* [dostęp: 3.09.2019].

„oparte na istniejącym stanowisku utrzymywania stosunków japońsko-tajwańskich jako roboczych stosunków na nierządowym poziomie⁸¹.

Na wiosnę 2017 r. japoński wiceminister, Jiro Akama, do spraw wewnętrznych i komunikacji, poleciał na Tajwan promować turystykę. Działanie to było nieszkodliwe, niemniej jednak wiceminister Akama był najwyższym urzędnikiem składającym wizytę na Tajwanie od 1972 r. Jego wizyta spotkała się oczywiście z krytyką chińską⁸². Wydarzenia te miały miejsce w trakcie chłodnych, wręcz zamrożonych stosunków między obu państwami na wysokim szczeblu, ale w tym samym roku, 2017, doszło do odwilży między Tokio i Pekinem. Premier Abe zaproponował nawet regularne spotkania na szczycie oraz oświadczył o chęci Japonii przystąpienia do inicjatywy Chin Nowego Jedwabnego Szlaku⁸³. Pomimo wizyt, premiera Li Keqiang w Japonii w maju 2018 r. i premiera Shinzo Abe w ChRL w październiku tego roku, wszystkie stare problemy zostały nierozwiązane⁸⁴. W tym miejscu należy podkreślić, że jedynie drobna kwestia, tzw. Kokaryo (Guang Hua), związana z domem akademickim w Kyoto została ostatecznie rozstrzygnięta, po czterdziestu latach sporu, przez orzeczenie Najwyższego Sądu Japonii w 2007 r. Zgodnie z nim nieruchomości należy do rządu ChRL na tej podstawie, że Japonia uznaje ChRL zamiast Republikę Chińską na Tajwanie po 1972 r.⁸⁵

Pomimo odwilży w stosunkach japońsko-chińskich, w maju 2019 r., japoński minister spraw zagranicznych, Taro Kono, wyraził publiczne poparcie dla uczestnictwa Tajwanu w Światowym Zgromadzeniu Zdrowia (*World Health Assembly*) jako obserwatora. Poparcie to zostało skrytykowane przez Pekin⁸⁶.

Trzeba w tym miejscu podkreślić, że ChRL konsekwentnie uważa demokratyczny Tajwan za krnąbrną prowincję i nie wyrzekła się użycia siły w przywróceniu wyspy pod swoją kontrolę. W związku z tym intensyfikuje wojskową

⁸¹ *Can Japan balance its ties with China and Taiwan?*, <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2019/02/21/commentary/japan-commentary/can-japan-balance-ties-china-taiwan/#.XW6V2LhGSKI> [dostęp: 3.09.2019].

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ *Japan – Taiwan relations*, https://en.wikipedia.org/wiki/Japan%E2%80%93Taiwan_relation [dostęp: 3.09.2019].

⁸⁶ *Japan supports Taiwan's bid World Health Assembly in move that could anger China*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/05/09/national/politics-diplomacy/japan-supports-taiwans-world-health-assembly-bid#.XW6UMbhGSKI> [dostęp: 3.09.2019].

aktywność w okolicach Tajwanu. Stany Zjednoczone za obecnej prezydentury Donalda Trumpa zintensyfikowały zarówno sprzedaż broni dla Tajpej, jak i wizyty urzędników administracji amerykańskiej na Tajwanie. Równolegle mają miejsce zabiegi Tajwanu o rozwijanie więzów bezpieczeństwa z Japonią, co szczególnie niepokoi Pekin⁸⁷.

Zakończenie

Po krótkiej analizie nierozwiązanych długotrwałych problemów politycznych minionego wieku w stosunkach między obu państwami w ostatnich dwóch dekadach obecnego wieku można wyciągnąć następujące wnioski.

Po pierwsze, problem spornych Wysp Senkaku (Diaoyutai) nie tylko nie został rozwiązany, ale stanowi najpoważniejsze źródło ewentualnego zarzewia konfliktu pomiędzy obu państwami. Przesłankami jego mogą być zarówno rywalizacja chińsko-amerykańska o prymat w regionie Azji i Pacyfiku gospodarcza i militarna (USA jest w zasadzie jedynym sojusznikiem wojskowym Japonii), jak również borykanie się Japonii z problemami gospodarczymi, które trwają prawie trzydzieści lat.

Po drugie, kwestia podręcznikowa jest problemem, którego do końca nie da się rozwiązać. Jednak należy podkreślić, że podręczniki japońskie, które wzbudzają największe emocje po stronie chińskiej, stanowią ułamek procenta w edukacji młodzieży japońskiej. Nie należy zapominać również o pacyfistycznej postawie społeczeństwa japońskiego. Podnoszenie zatem tej kwestii przez Pekin można traktować jako jedynie zabieg instrumentalny.

Po trzecie, wizyty japońskich premierów w Świątyni Yasukuni, które budziły ogromną emocję i krytykę Pekinu, szczególnie w okresie premierostwa Junichiro Koizumiego, już od kilkunastu lat, poza przypadkiem z 2013 r. nie są realizowane. Sytuacja ta niewątpliwie wiąże się z utrzymaniem dobrosąsiedzkich stosunków z partnerem chińskich. Nie oznacza ona jednak, że w przyszłości nie dojdzie do ponownych wizyt w świątyni kolejnych premierów.

Po czwarte, problem stosunków japońsko-tajwańskich należy zaliczyć do najpoważniejszych. ChRL nie wyrzekła się odzyskania Tajwanu przy użyciu

⁸⁷ G. Torode, J.M. Yu, *Taiwan courts security ties with bigger friends such as Japan, India as Beijing snatches allies*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/09/14/asia-pacific/taiwan-courts-security-ties-biggest-friends-japan-india-bijiing-snatches-alles/#.XW6YTbhGSKI> [dostęp: 3.09.2019].

siły. Japonia pośrednio popiera niepodległość Tajwanu. Za obecnej prezydentury Donalda Trumpa następuje intensyfikacja sprzedaży broni Tajpej. Prezydent Republiki Chińskiej Tsai podkreśla, że Republika jest niepodległa i nie potrzebuje ogłoszenia oficjalnej niepodległości. Gdy dodamy do tego, że bez odzyskania Tajwanu ChRL trudno będzie uznać za supermocarstwo, nagle wyłania się nam węzeł gordyjski.

Reasumując, problem podręcznikowy i wizyty w Świątyni Yasukuni są coraz bardziej marginalne w stosunkach japońsko-chińskich w przeciwieństwie do okresu ostatnich trzech dekad XX w. Natomiast kwestia Wysp Senkaku (Diaoyutai), a szczególnie problem stosunków japońsko-tajwańskich w kontekście rywalizacji chińsko-amerykańskiej, a Japonia jest sojusznikiem USA, pojawiają się jako coraz bardziej zapalne punkty w stosunkach międzynarodowych w tym regionie świata.

Bibliografia

- Blakemore E., *The Brutal History of Japan's Comfort Women*, 20.02.2018, 21.07.2019, <https://www.history.com/.../comfort-woman-japan--military-brothels-korea>.
- Cabestan J.-P., *Polityka zagraniczna Chin. Między integracją a dążeniem do mocarstwowości*, Warszawa 2013.
- Can Japan balance its ties with China and Taiwan?*, <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2019/02/21/commentary/japan-commentary/can-japan-balance-ties-china-taiwan/#.XW6V2LhGSKI>.
- China lodges protest over Japan's Ne textbooks*, 23.03.2016, <https://www.straitstimes.com/asia/east/china-loges-protest-over-japans-new-textbooks>.
- Cole J.M., *Better Get Used to it, China: Taiwan and Japan Will Get Closer*, <https://thediplomat.com/2015/07/better-get-used-to-it-china-taiwan-and-japan-will-get-closer/>.
- Comfort women*, https://en.wikipedia.org/wiki/Comfort_woman.
- 'Comfort woman' statue pulled from Japan exhibit after threats*, <https://www.reuters.com/article/us-southkorea-japan-labourers-statue/comfort-woman-statue-pulled-from-japan-exhibit-after-treats-idUSKCNIUT0DG>.
- Consensus*, https://en.wikipedia.org/wiki/1992_Consensus.
- Controversies surrounding Yasukuni Shrine*, https://en.wikipedia.org/wiki/Controversies_surrounding_Yasukuni_Shrine.

- Explained: Diaoyu/Senkaku islands dispute*, <https://www.scmp.com/wiik-asia/explained/article/2187161/explained-diaoyu-senkaku-islands-dispute>.
- Fox Maargalit, *Iris Chang, Who Chronicled Rape of Nanking, Died at 36*, „The New York Times”, 12.11.2014 www.nytimes.com.
- <https://www.britannica.com/biography/Ienaga-Saburo>.
- https://en.wikipedia.org/wiki/China-Japan_relations.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Shintaro_Ishihara.
- Hawksley H., *Asian waters. The struggle over the Asia-Pacific and the strategy of Chinese expansion*, London 2018.
- Hiroko Shoji, *Why the ‘Comfort Women’ Issue Still Matters, 70 Years Later*, „The Diplomat”, 19.07.2018, <https://thediplomat.com/2018/06/why-the-comfort-women-issue-still-matters-70-years-later/>.
- Holsag J., *China's coming war with Asia*, Cambridge 2016.
- Hoppens R., *Understanding contemporary Japan–Taiwan relations*, 14.07.2018. <https://taiwaninsight.org/2018/07/14/understanding-contemporary-japan-taiwan-relations/>.
- Iris Chang, *Rzeź Nankinu*, Wielka Litera, Warszawa 2013.
- Iris Chang, https://en.wikipedia.org/wiki/Iris_Chang.
- Jakimowicz R., *Kwestia podręcznikowa we współczesnych stosunkach japońsko-chińskich*, „Zeszyty Naukowe. Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2005, nr 692.
- Jakimowicz R., *Stosunki japońsko-chińskie w latach 1949–2002. Aspekty polityczne i gospodarcze*, Kraków 2004.
- Japan supports Taiwan's bid World Health Assembly in move that could anger China*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/05/09/national/politics-diplomacy/japan-supports-taiwans-world-health-assenbky-bud#.XW6UMbhGSKI>.
- Japanese history textbook controversies*, https://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_history_textbook_controversies.
- Japan's Abe skips Yasukuni shrine visit but sends offering*, <https://www.aljazeera.com/news/2019/08/japan-abe-skips-yasukuni-shrine-visit-sends-offering-190815004004413.html>.
- Japan–Taiwan relations*, https://en.wikipedia.org/wiki/Japan%E2%80%93Taiwan_relation.
- Kobiety do towarzystwa*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kobiety_do_towarzystwa.

- Laskai L.C., *History and the Possibility of Taiwan-Japan Relations*, <https://thediplomat.com/2014/09/history-and-the-possibility-of-tawian-japan-relations/>.
- Miyako Strait, https://en.wikipedia.org/wiki/Miyako_Strait.
- Mong Cheung, *Political Survival and Yasukuni in Japan's Relations with China*, Abingdon 2017.
- New Chinese history textbook to stress territorial rights over Japan – administered Senkaku*, JIJ, 3.08.2019, <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/08/03/national/new-china-history-textbook-stress-territorial-rights-japan-administered-senkaku/#.XVBG3bhGSkI>.
- Osumi Strait: Japan*, https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=-364846&fid=3267&c=japan.
- Peipei Qiu with Su Zhiliang and Chen Lifei, *Chinese Comfort Women: Testimonies from Imperial Japan's Sex Slaves*, Oxford 2014.
- Rose C., *Stalemate: the Yasukuni Shrine problem in Sino-Japanese relations*, [w:] *Yasukuni the War Dead and the Struggle for Japan's Past*, red. J. Breen, London 2007.
- Torode G., Yu J.M., *Taiwan courts security ties with bigger friends such as Japan, India as Beijing snatches allies*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/09/14/asia-pacific/taiwan-courts-security-ties-biggest-friends-japan-india-bijijing-snatches-alles/#.XW6YTbhGSkI>.
- Tsugaru Strait*, https://en.wikipedia.org/wiki/Tsugaru_Strait.
- Shingo Minamizuki, *The History Textbook Problem in Japan*, www.npo-if.jp/worldhistory/wp-content/uploads/2015/11/The-History-Textbook-Problem-in-Japan.
- Tiezzi S., *To Counter Beijing, Japan Moves Closer Taiwan*, <https://thediplomat.com/2014/02/to-counter-beijing-japan-moves-closer-to-taiwan/>.
- Tsai Ing-wen, https://pl.wikipedia.org/wiki/Tsai_Ing-wen.
- Whitehead K., *Chinese 'comfort women': accounts of Japan's wartime sex slaves remembered in newly translated book*, „South China Morning Post”, 24.10.2017, <https://www.scmp.com/culture/books/article/2116687/chinese-comfort-women-accounts-japanese-wartime-sex-slaves-remembered>.
- Yasukuni Jinja*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Yasukuni_Jinja.

SUMMARY

The article is focused on four problems in Japanese-Chinese relations in two first decades of the 21st century. These problems were not solved by the last three decades of the 20th century. They are following: the dispute about Senkaku (Diaoyu) Islands, the matter of the textbooks, the visits in the Yasukuni Shrine, the problem of Japanese-Taiwanese relations. The author carries out the short analysis of their evolution and meaning for the present Japanese-Chinese relations.

Keywords: Japan, China, political relations, Senkaku (Diaoyu) Islands, textbooks issue, Yasukuni Shrine, Japanese-Taiwanese Relations